

Kunnen *inheems* en *slaaaf* nog op het tekstbordje?

Hoe musea omgaan met beladen termen

Musea die het koloniale verleden tonen, worstelen vaak met de taal waarin ze die geschiedenis moeten beschrijven. Want hoe zorg je ervoor dat iedereen zich senang voelt bij de verklarende teksten?

IRENE DE POUS

Illustraties: Tzenko Stoyanov

Midden in een moerasgebied in het noorden van Suriname lag boven op een heuvel Fort Buku. Vanwege de drassige omgeving was het alleen te bereiken door mensen die de omgeving goed kenden. Het vormde daarom een ideale uitvalsbasis voor de Boni-marrons, gevluchte tot slaaf gemaakten die vanuit het fort plantages aanvielen onder leiding van vrijheidsstrijder Boni. In de eerste Boni-oorlog van 1765 tot 1778 speelde het fort een belangrijke rol.

Op de tentoonstelling *Heden van het slavernijverleden* in het Tropenmuseum is een afbeelding te zien van een soldaat uit het leger van Boni. In de toelichting stond over de inname van Fort Buku door de kolonisator aanvankelijk: "Het duurde zeven jaar om het fort te veroveren." Een klare beschrijving van de geschiedenis, zo dachten de tentoonstellers. Totdat een klankbordgroep op uitnodiging de tentoonstelling doorliep.

“Zij wezen ons erop dat deze zin het perspectief van de kolonisator als uitgangspunt neemt, terwijl we juist bij deze tentoonstelling het zwarte perspectief centraal wilden stellen”, zegt tentoonstellingsmaker Richard Kofi. “En we waren heel bewust bezig met taal en formulering”, vult onderzoeker Robin Lelijveld aan. Lelijveld en Kofi zijn beiden werkzaam voor het Nationaal Museum van Wereldculturen, waar drie musea onder vallen (het Tropenmuseum in Amsterdam, het Museum Volkenkunde in Leiden en het Afrika-Museum in Berg en Dal), en voor het daaraan gelieerde Wereldmuseum Rotterdam. Ze werkten samen aan de tentoonstelling over het slavernijverleden en pasten het bordje bij de Boni-strijder aan tot: “Buku lag afgelegen en werd lange tijd met succes verdedigd.” Van een plaats om te veroveren veranderde het fort in een stelling om te verdedigen.

MEERDERE PERSPECTIEVEN

‘Fort Buku’ is een van de voorbeelden die laten zien hoe in het Nationaal Museum van Wereldculturen continu het gesprek gaande is over taal en woordgebruik. Met de publicatie *Woorden doen ertoe. Een incomplete gids voor woordkeuze binnen de culturele sector*, die vorig jaar juni uitkwam, wil het museum de discussie daarover ook buiten zijn muren verder aanzwengelen. De gids bestaat uit twee delen: een verzameling essays van mensen van binnen en buiten de museumwereld over de rol van taal en woordgebruik in het museum en een woordenlijst met mogelijk gevoelige woorden, zoals *dwerg*, *neger*, *oriëntaals* en *blank*.

“We zeggen niet: deze woorden mag je wel en deze mag je niet gebruiken”, aldus Lelijveld, samen met hoofd onderzoek Wayne Modest verantwoordelijk voor het concept en de redactie van de gids. “Maar we geven context en achtergrondinformatie bij de woorden, zodat mensen weten wat het betekent als ze die gebruiken en welk effect dat kan hebben.” Met de gids hoopt het museum andere instellingen te helpen bij het nadenken over hun taalgebruik, en ook zelf weer een stap verder te komen. Lelijveld: “We verzamelen alle reacties en zullen daarmee een nieuwe, aangescherpte versie schrijven.”

De publicatie van de gids past bij de bredere maatschappelijke trend van herijking van het verleden, waarbij onder andere de geschiedenis van het kolonialisme en de slavernij anders worden ‘verhaald’. In die maatschappelijke ontwikkeling is voor musea een kritische blik op het eigen taalgebruik onontkoombaar, zeker voor een museum met een koloniale achtergrond zoals het Tropenmuseum. Kofi: “Wij willen in het museum meerdere perspectieven laten zien, dus dan moet je aan de slag.” Andersom verandert met de maatschappelijke discussie ook weer de context van woorden. Op de kaft van de gids staat dan ook met grote letters: “Work in progress.”

ACHTERHAALD

Bij veel woorden in de gids draait het om de zogeheten ‘gebruiksgeschiedenis’ ervan. In welke context is het woord in de loop der tijd gebruikt en door wie? Sommige woorden zijn allang achterhaald en worden algemeen beschouwd als beledigend, zoals *inboorling*, *kaffer* en *bosneger*. Bij veel woorden die een groep aanduiden, luidt het advies: gebruik de term die de groep zelf hanteert. Vaak bestaat die groep uit subgroepen, dus is er niet één vervangende term.

In plaats van ‘zigeuner’ kun je meestal ‘Roma’ zeggen, tenzij het om een (sub)groep gaat met een eigen voorkeursnaam, zoals ‘Sinti’. Voor ‘Eskimo’ is er niet

één overkoepelende nieuwe term. Zo noemen de oorspronkelijke bewoners van Groenland zich ‘Kalaallit’, die van Canada ‘Inuit’ en die van Noord-Alaska ‘Iñupiat’. Kofi: “Het gaat om eigenaarschap. Wie bepaalt welk label wordt geplakt op een bepaalde bevolkingsgroep: de groep zelf of iemand anders?”

Een ander voorbeeld daarvan is het woord *medicijnman*. De medicijnman figureert in veel films en populaire media vaak op een sensationele en erotiserende manier, stelt de gids. Deze voorstellingen doen geen recht aan de complexiteit van de praktijk en de rol die deze mensen spelen in hun samenleving. Het woord *medicijnman* beschouwen velen daarom als beledigend. Als alternatief geeft de gids het Engelse spirituele *healer*, of de woorden die de ‘healers’ voor zichzelf gebruiken.

In een tentoonstelling die Kofi voorbereidt over hedendaagse praktijken waarin spiritualiteit en natuur gebruikt worden om patiënten te genezen, heeft hij het als volgt opgelost: “We laten mensen zichzelf voorstellen. Zo noemt iemand zich een ‘heks’, juist vanwege het

Bij veel woorden die een groep aanduiden, luidt het advies: gebruik de term die de groep zelf hanteert.

ontrechte leed dat vrouwen vanwege die naam is aangedaan. Een ander wil zichzelf geen ‘sjamaan’ noemen, omdat hij de praktijk vanuit een witte cultuur uitvoert.” Als overkoepelende term wordt in de tentoonstelling in plaats van het Engelse *healer* gesproken over ‘ritueel specialisten’.

GEUZENNAAM

Maar juist de gebruiksgeschiedenis van woorden is continu aan verandering onderhevig. Soms worden oorspronkelijk denigrerende termen door een groep zelf in gebruik genomen als geuzennaam. Een bekend voorbeeld is *neger*, dat oarmd is door sommige zwarte mensen. Minder bekend is *marron*, ‘weggelopen slaafgemaakte’. Het woord is afgeleid van *cimarron*, dat letterlijk ‘weggelopen vee’ betekent, en kan daarom als beledigend gezien worden. Tegelijkertijd werd de term een symbool voor het verzet tegen het kolonialisme en de slavernij, en dus juist een bron van trots.

Ook *inheems* is zo’n complexe term. Oorspronkelijk werd die gebruikt voor flora en fauna die van nature – zonder menselijke invloed – ergens voorkomen, maar de laatste decennia verwijst het woord vooral ook naar door Europa gekoloniseerde volken. *Inheems* wordt vaak geassocieerd met ‘primitief’. De gids suggereert ook hier termen die mensen zelf gebruiken en die zij respectvol vinden.

Maar als het gaat om Surinaamse volkeren heeft *inheems* inmiddels een nieuwe betekenis gekregen, stelt onderzoeker Ellen-Rose Kambel op de website *OneWorld*. Het is een juridisch begrip, waar internationale rechten aan verbonden zijn waarvoor jarenlang is gestreden. Kambel: “Surinaamse inheemse vertegenwoordigers hebben in de jaren tachtig en negentig uitdrukkelijk voor deze term gekozen in plaats van het toen gebruikelijke *indianen*.”

ZWARTE BLADZIJDE

Hoe bepaal je als museum het woordgebruik als de context van de woorden en het maatschappelijk bewustzijn erover steeds veranderen? “Uiteindelijk gaat het niet zozeer om de woorden zelf, maar om de gesprekken en reflectie eromheen”, zegt Vera Carasso, directeur museale zaken van het Scheepvaartmuseum in Amsterdam. De gids *Woorden doen ertoe* ligt ook bij hen op tafel. “Het is heel belangrijk dat dit nu op papier staat. Maar uiteindelijk gaat het om afwegingen in de praktijk. Dat is een voortdurende discussie, die bij ons al langer gaande is. Sommige woorden die tien jaar geleden in orde waren, kunnen nu niet meer. En ongetwijfeld gebruiken we nu weer woorden die over tien jaar niet meer kunnen, hoe bewust we er ook mee bezig zijn.”

Zo organiseerde het museum in 2013 een tentoonstelling over de afschaffing van de slavernij. “We hebben toen veel teksten aangepast, ook met behulp van externe adviseurs.” Een van de aanpassingen was het vervangen van *slaaf* door *slaafgemaakte*, een suggestie die ook in de gids staat. *Slaafgemaakt* roept een ander in het leven, die de desbetreffende persoon tot slaaf maakte. Daarmee benadrukt het dat iemand actief zijn vrijheid is ontnomen. De term *slaaf* zou iemand te veel gelijkstellen aan zijn omstandigheid, en “reduceert diegene tot niet meer dan iemands eigendom”, zo schrijft de gids.

“Maar we gebruikten wel nog de term *blank*. Inmiddels is de maatschappelijke discussie weer verder, en hebben we die vervangen door *wit*.” Ook vindt Carasso de titel van de tentoonstelling destijds, *De zwarte bladzijde*, nu eigenlijk niet kunnen. “Die wekte de indruk dat het maar een klein onderdeel was van onze geschiedenis. In de tentoonstelling die we nu voorbereiden, *Republiek aan zee*, is het slavernijverleden beter geïntegreerd in het algemene verhaal over onze geschiedenis.”

OPGELEGDE VERTRUTTING

Voor sommige mensen voelt het steeds aanpassen van het taalgebruik als een overdreven exercitie. Toen de NOS vorig jaar bekendmaakte voortaan *wit* in plaats van *blank* te gebruiken, stak er een storm van protest op, omdat mensen het gevoel hadden iets opgelegd te krijgen. Als mensen niet meekomen, gaat het veranderen van woorden dan niet contraproductief werken?

“Alleen een woord veranderen werkt niet, dan wordt het een opgelegde vertrutting”, zegt Carasso. “Het gaat om kennis van hoe geschiedenis werkt. We vechten nog altijd tegen het negentiende-eeuwse beeld van de Gouden Eeuw. Om het nationale gevoel te bevorderen is

“Uiteindelijk gaat het niet zozeer om de woorden zelf, maar om de gesprekken en reflectie eromheen.”

die periode toen verheerlijkt. In de zeventiende eeuw zelf vonden de bewindhebbers van de VOC ook al dat Jan Pieterszoon Coen te ver was gegaan en zich misdragen had op Banda.”

Nog een voorbeeld: vorig jaar kocht het Scheepvaartmuseum een portret aan van admiraal Tromp, geschilderd door Ferdinand Bol. Op het schilderij staat Cornelis Tromp afgebeeld met een zwarte bediende. “We noemden het eerst een ‘dubbelportret’. Dat gaat weer wat ver, want zo is het natuurlijk nooit bedoeld. Maar we wilden een statement maken.”

Het liefst zou het museum de bediende bij naam noemen, om duidelijk te maken dat het om een mens gaat en niet om een attribuut. Daarom doen ze nu onderzoek om zijn naam en geschiedenis te achterhalen. Tot die tijd staat er op het bijschrift: “Portret van luitenant-admiraal Cornelis Tromp en onbekende man.”

Uit de woordenlijst van *Woorden doen ertoe*

Traditioneel Op zich niet problematisch, maar is ontstaan als onderdeel van een perspectief waarin Europa wordt gezien als ‘modern’ en niet-Europese culturen als ‘pre-modern’ en lager in de hiërarchie. Suggestie: wees specifiek over de tijd en plaats. Kan soms vervangen worden door *historisch*.

Stam Heeft de bijklank van ‘primitief’, ‘wild’ en ‘simpel’. Wordt zelden gebruikt om etnische groepen in Europa te beschrijven. Anderzijds wordt de term door sommige groepen omhelsd (Native North American Tribal Councils). Suggestie: met voorzichtigheid gebruiken. Van toepassing als mensen deze voor zichzelf gebruiken.

Ontdekken In de context van ‘Columbus ontdekte Amerika’ heeft het woord een negatieve bijklank, omdat het suggereert dat er voorafgaand aan zijn ontdekking geen samenleving bestond. Gepaster: ‘was de eerste Europeaan die ...’